

Nagrobna obeležja petovionskih veljakov

Mojca Vomer Gojkovič

Izvleček

Petoviona je postala kmalu po prihodu Rimljanov eno največjih središč v Panoniji. Različna kultura, verstva in običaji uradnikov, trgovcev, vojakov in drugih so močno vplivali na življenje v mestu. Ta vpliv je viden tudi pri načinu pokopavanja v sarkofage, pepelnice ali edikule ter na nagrobnih obeležjih petovionskih veljakov, pa tudi na nagrobnih stelah, postavljenih vojakom. Eden najpomembnejših je nagrobnik, posvečen Marku Valeriju Veru, iz sredine 2. stoletja, ki še stoji v središču današnjega Ptuja.

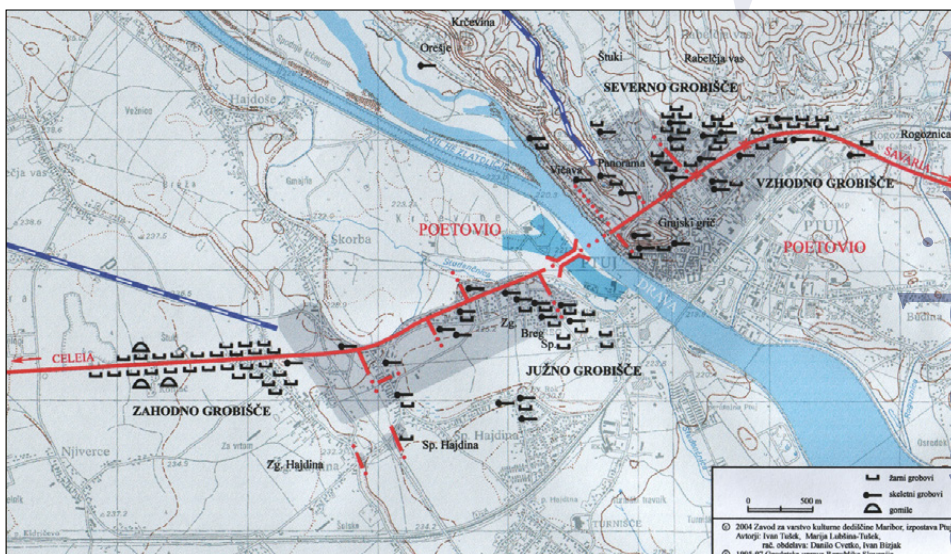
Abstract

Soon after the arrival of the Romans Poetovio became one of the biggest centres of Panonia. The city was under heavy influence of different cultures, religions and habits of its residents – a mix of city officials, merchants, soldiers and others. This influence is still evident in the sarcophagi, urns or aediculae in which the dead were interred, as well as in the tombstones commemorating the deceased soldiers. One of the most important monuments of this type is the tombstone in the memory of Marcus Valerius Verus from the mid-second century which is still extant in the centre of modern Ptuj.

Petoviona je imela v času svojega obstoja grobišča, ki so se raztezala ob glavnih vpadnicah v mesto. Med njenim razvojem v veliko trgovsko-obrtniško-poslovno se je mesto širilo; stavbe in obrtniške delavnice so gradili že med grobišča. Danes se zdi, da so bila grobišča postavljena v mesto, med zgradbe. Večinoma so pokopavali na grobišča kontinuirano v vseh letih rimske nadvlade. Med krizo, ki je zajela v 4. stoletju tudi Petoviono, se je mesto začelo krčiti in nekropole so locirane ponovno ob vpadnicah v mesto.

Petovionska grobišča¹

Arheološka raziskovanja so razkrila na Ptuju iz okolico v nekdanji Petovion, grobišča z več tisoč žganimi in skeletnimi rimskimi grobovi. Tako danes petovionska grobišča delimo na zahodno grobišče na Hajdini ob cesti Celeja-Petoviona (Žižek, 1996; Istenič, 1999, 2000), na vzhodno grobišče na Ptuju ob cesti Petoviona-Savarija, severno grobišče v Rabelčji vasi in na Vičavi s Panoramo ter južno grobišče na Zgornjem in Spodnjem Bregu. Poznamo še manjše skupine predvsem poznorimskih grobov na terasah grajskega griča, v Prešernovi ulici, ob Potrčevi cesti ter poznorimske grobove med in v ostalinah temeljev nekoč reprezentančnih rimskih vil v mestnih četrtih ali v ostalinah temeljev propadlih obrtniških objektov iz 4. in 5. stoletja (Curk, 1990; Tušek, 2004).

Slika 1: Petovionska grobišča.

V grobiščih rimske Petovione so posamezni žgani in skeletni pokopi v različnih grobnih konstrukcijah ali brez njih. Tu so še skupine grobov, ki so omejene z zidanim temeljem ali ograjo in predstavljajo mala družinska pokopališča. Pri teh grobnicah ali grobnih parcelah so bile kamnite osnove ali temelji, na katerih je stala grobnica, sestavljeni iz rečnih oblic (Kolšek, 1977), ali pa so imeli samo osrednjo nagrobno ploščo s podatki o pokojniku, sorodstvu, službi, donatorjih ali dedovanju nagrobnika. Oblika pokopa nam lahko govori tudi o gmotnem in družbenem položaju pokojnika. Pokojnika so lahko pokopali prosto v jamo. Lahko so položili njegov pepel skupaj s pridatki in žgani no v kamnito skrinjo – pepelnico, ki so jo pokrili z ravno kamnito ploščo ali

1 Seznam izkopavanj do leta 1993 glej v: Vomer Gojkovič, Kolar, 1993.

kamnito ploščo v obliki strehe, pokojnikovo truplo s pridatki pa v kamnito skrinjo – sarkofag; to so pokrili s kamnito ploščo ali ploščo v obliki strehe z vogalnimi akroteriji. Na njih so pogosto v reliefu upodobljeni geniji letnih časov. Pepelnice kot tudi sarkofage so zapečatili s kovinskimi zakovicami in zalili s svincem. Na prednjo, čelno stran skrinje so v srednji, uokvirjen del vklesali ime in starost pokojnika, njegove funkcije v življenju, morebitne sorodnike, darovalce ali dediče ter pokojnika priporočili božanskim manom ali bogovom onostranstva D(is) M(anibus). Na vsaki strani uokvirjenega napisa je bil pogosto relief Genija smrti in tudi pokojnika ali pokojnice. Pokopavanje pokojnikov v kamnite skrinje – pepelnice ali sarkofage – se je uveljavilo od 2. stoletja naprej.

Na petovionskih grobiščih se je zelo dolgo ohranila oblika žganega pokopa, kar kaže na močno staroselsko izročilo. To se da ugotoviti po priimkih na nagrobnikih in reliefih, ki upodabljajo značilno keltsko nošo, nakit in pričeske. Po vsej verjetnosti je ta oblika pokopa trajala še v 3. stoletje, saj se še v drugi polovici 2. stoletja na grobiščih mešajo žgani in skeletni grobovi. Žgani grobovi iz 3. stoletja kažejo, da so Rimljani tudi še v tem obdobju pokopavali na območjih večjih grobišč ob poteh proti severu in južno od brega Drave, manj pa ob vzhodni vpadnici v mesto. Skeletni grobovi iz 4. stoletja so ležali predvsem na zapuščenih obrtniških predelih v Rabelčji vasi, na Panorami in na Vičavi ter tudi na območju propadajočih reprezentančnih mestnih četrti na Zgornjem in predvsem Spodnjem Bregu, kar je smiselno povezano tudi z zgodnjekrščanskimi bazilikami. Nekateri poznorimski grobovi sodijo po pridatkih še na začetek 5. stoletja (Horvat et al., 2003, 165–166, 171–172, 175–176, 178–179).

V 1. stoletju se je širilo grobišče predvsem ob zahodni vpadnici v mesto, na kar je vplival tudi predvidoma tu postavljeni vojaški tabor legij VIII. Avguste in XIII. Dvojne (Abramić, 1925, 13–21), in še na jug proti Dravinji. Nekaj grobov iz flavijskega časa v Rabelčji vasi dokazuje, da je ob koncu 1. stoletja nastalo grobišče tudi ob vzhodni vpadnici v mesto (Kujundžić, 1982). K temu prehodu k Slovenskim goricam lahko dodamo še grobove z območja ob potoku Grajena, v Rabelčji vasi – zahod (Tušek, 1985, 405–417, t. 1–6; Vomer Gokovič, 1996) in na območju vzhodnega Ptuja pri gasilskem domu (Jevremov, 1985, 422–423, t. 4: 4–9; t. 5; Tušek, 1993a).

V 2. stoletju se omenjena grobišča niso veliko spremenila, le zgostila so se in morebiti nekoliko povečala. Po najdbah veličastnih nagrobnikov lahko sklepamo, da so bili današnje mestno središče (Orfejev spomenik), Vičava-Orrešje (pepelnica), Panorama (nagrobnik Iuliae Kupitae) in prostor severno od nekdanjega toka Drave ter mosta čeznjo v tem času namenjeni pomembnim rimskim mestnim patricijskim družinam. Z okroglimi opečnimi tlakovci obdana grobnica na vrhu Panorame govori o grobu petovionskega veljaka s po-

membnimi mestnimi funkcijami, ki je hotel še po smrti gledati navzdol na svoje mesto (Tušek, 1984, 244, sl. 50).

Razen v poznorimski dobi, iz katere poznamo grobove na Panorami, Rabelčji vasi (Tušek, 1997; Vomer Gojkovič, 1997) in na Zgornjem in Spodnjem Bregu, se grobišča v 3. stoletju niso veliko spreminjala. Jasno pa je, da so si domačini v nemirnih časih konca 3. in v 4. stoletju poiskali zatočišča na desnem bregu Drave, ki je postala naravna obramba pred nevarnostjo z vzhoda, prostor na njenem levem bregu pa je ostal zapuščen.

Obrtniške dejavnosti s stavbami vred na območju Rabelčje vasi so počasi zamirale, isto pa je bilo značilno tudi za sosednji Panoramo in Vičavo. Mesto je izgubljalo značaj provincialnega središča Panonije, opuščeni prostor je postal uporaben le še za kratkotrajne obrtniške dejavnosti in pokopališča.

Slika 2: Marmorna plošča z reliefom Nutrices Augustae s Panorame (PMPO RL 973).

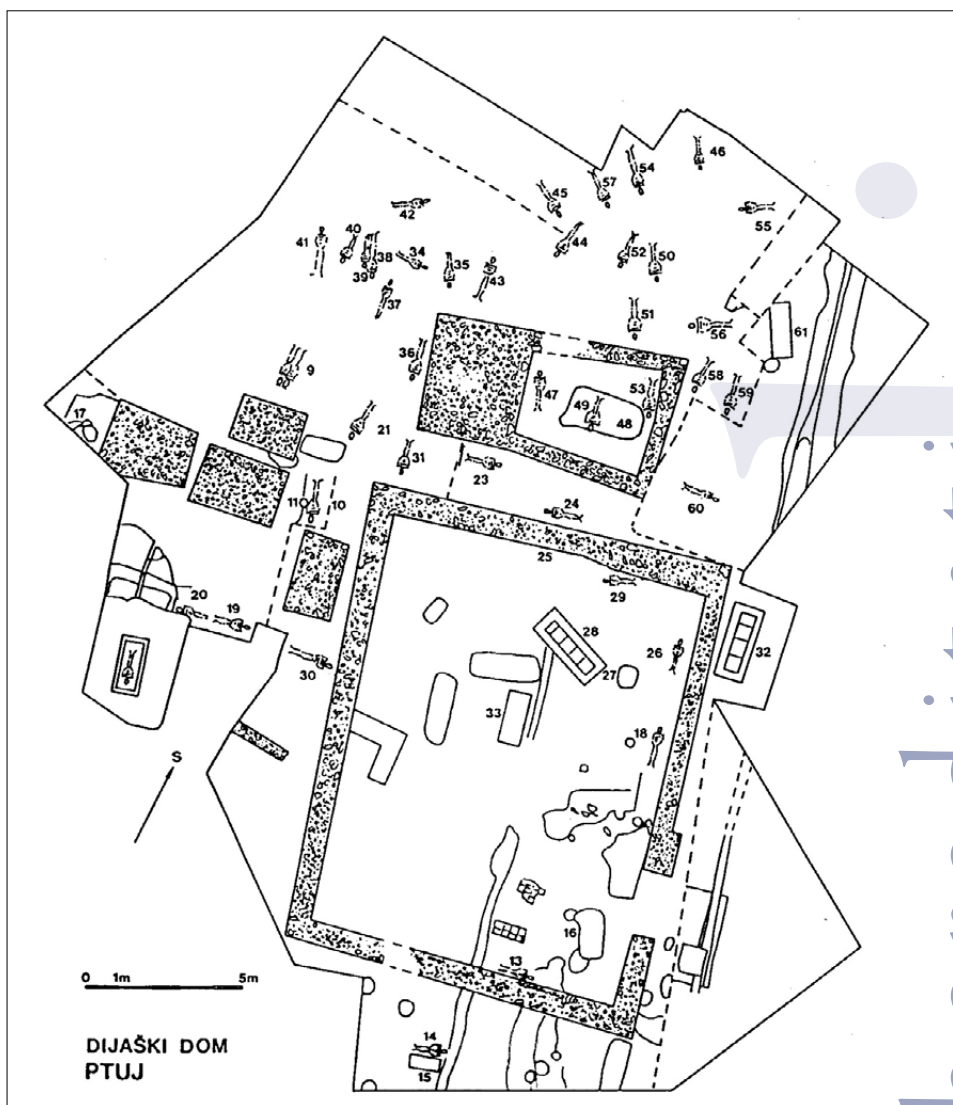
Iz 4. stoletja poznamo skeletne grobove, kjer so pokojniki položeni v enostavno izdelane sarkofage iz rumenega peščenca ali pa so grobne jame obdane s poškodovanimi starejšimi napisnimi kamni ali z reliefnimi oltarnimi

ploščami (ženski grob na Panorami, obložen z reliefnimi marmornimi ploščami *Nutrices Avgustae*) (Tušek, 1984; Tušek, 1986, 348–350, t. 1: 1; t. 5–9) (slika 2).

V manjših skupinah so ti grobovi na prejšnjih pokopališčih (Rabelčja vas) in tudi med gradbenimi ostalinami vil v nekdanj bogatih rimskih mestnih četrtih na Vičavi ter na Zgornjem in Spodnjem Bregu.

Obzidane grobne parcele

Tip obzidanih grobnih parcel poznamo iz mnogih rimskih nekropol: Pompeji, Rim – Vatikan, Ostija, predvsem pa iz nam najbližje Akvileje. Ta način pokopa so Rimljani prenesli tudi k nam; poznamo jih iz severne emonske nekropole (Petru, 1972), iz Šempetra (Kolšek, 1977), iz Kolacione (Strmčnik-Gulič, 1981). V petovionskih grobiščih se pojavljajo grobne parcele dokaj pogosto: na zahodnem petovionskem grobišču na Hajdini (Vomer Gojkovič, 1996, 264) kot tudi na severnem, v Rabelčji vasi (Vomer Gojkovič, 1996, 264). Tako sta bili v grobišču pri Dijaškem domu na Ptujju (Vomer Gojkovič, 1996; Vomer Gojkovič, 1997; Vomer Gojkovič, 1998, 115–118) odkriti kar dve obzidani grobni parceli, zgrajeni najverjetneje v 2. stoletju (slika 3): mala grobna parcela, ki je merila $3,5 \times 4,5$ m, se je na zahodni strani zaključevala v kamnit plato, sestavljen iz rečnih oblic v dveh do treh vrstah. Med oblicami, pod njimi in na vogalih so bili zloženi večji rumeni peščenci. Zid okoli nje je bil zidan z oblicami in velikimi kamni iz peščenca, med katerimi je bila opeka; na severni strani je bil prekinjen za vhod. V njej so bili štiri grobovi, žgan in poznejši skeletni. Velika grobna parcela je merila $10,5 \times 14$ m; omejena je bila z zidom iz oblic z odprtino na vzhodni strani – vhod h grobovom. V notranjosti te velike grobne parcele je bilo devet grobov: dva žgana (eden je bil pokrit z opeko), šest prosto vkopanih in eden zidan z opeko. Vzporedno z zahodno stranico velike grobne parcele so bili štiri kamniti platoji, zidani iz oblic. Zunaj grobne parcele sta bila tudi edini grob (grob 7) z nagrobno ploščo, posvečeno vojaku legije XIII. Dvojne nad njim (Vomer Gojkovič, 1996, 232, 242, 248; Vomer Gojkovič, 1998, 117) in sarkofag iz rumenega peščenca s strehastim pokrovom z akroteriji na vogalih (grob 63) (Vomer Gojkovič, 1998, 117). Žal je bil izropan, vendar ostanki zlatih niti, ki so bile verjetno všite v tkanino, kažejo na to, da je pokojnik spadal v višji družbeni sloj (Vomer Gojkovič, 1996, 232, 242, 248).

Slika 3: Tloris grobišča pri Dijskem domu v Rabelčji vasi na Ptuj z obzidanima grobnima parcelama.

Vojaški nagrobniki

Nagrobnna stela²

Nagrobnna stela, kenotaf, za stotnika VIII. Avgustove legije, je bila izdelana v drugi četrtini 1. stoletja iz marmorja, odlomljenega v prvem rimskem ka-

² Material: marmor (Pohorje); velikost: viš. 264 cm, sir. 35 cm, deb. 20 cm; najdišče: Videm pri Ptuj; inv. št. PMPO RL 825; datacija: druga četrtina 1. stoletja.

mnolomu v okolici Šmartna na Pohorju (Djurić, 2004, 152, 153). Vzidana je bila v ograjo cerkve v Vidmu pri Ptuju.

Slika 4: Nagrobna stela, kenotaf, za stotnika VIII. Avgustove legije Marka Petronija Klasika (PMPO RL 825).

Marku Petroniju Klasiku, sinu Marka, iz družine Marucini iz volilnega okrožja Arnensis, iz Picena, stotniku legije VIII. Avguste, tukaj sežganemu, sta postavila v spomin nanj nagrobnik kenotaf brat in tovariš. Njegov pepel je bil poslan domov. Zgornji del je v obliki zatrepa z reliefom hrastovega venca z draguljem in rozeto v sredini ter s palmetami ob straneh. V spodnjem, skoraj kvadratnem prostoru je relief centurionovega šlema s prečno perjanico. V spodnjih vogalnih prostorih tega dela je upodobljena po ena rozeta. Srednji del nagrobnika je ob straneh okvirjen s kaneliranima pilastroma z listnatimi kapiteli. Med njima je kapitelni prostor žlebast in okrašen s tremi listi in ovratnicami ali narokvicami (armillae). V zgornjem srednjem delu je napis. Pod njim je relief oklepa pokojnika s petimi odlikovanji. V spodnjem delu nagrobnika je relief golenic in palica stotnika. V napisnem polju je napis: M(ARCUS) · PETRONIUS / M(ARCI) · F(ILIVS) · ARN(ENSIS) · CLASSI / CUS MARUCINUS / (CENTURIO) · LEG(IONIS) · VIII AUG(USTAE) / HIC EST · CREMATUS / OSSA RELATA · DOMI / P(UBLIVS) · FRATER ET CON / LEGA POSUI[T] (Abramić, 1925, 51–52, št. 1; Hoffiller, Saria, 1938, 117–118, št. 260; Jevremov, 1988, 39–40, št. 6; Djurić, 2004, 153).

Nagrobna stela³

Nagrobna stela z zatičem po stavbni razčlembi posnema edikulo; na vrhu so upodobljeni v zaklinkih delfina in v trikotnem profiliranem timpanonu Gorgona s kačjima trakovima in k njej obrnjena goloba. Friz z bršljanom zaključuje osrednje napisno polje, ki ga omeujeta dva luskava, v zgornjem delu poševno nazlebljena stebriča s profilirano bazo in kapitelom. Iz napisa razberemo, da je bil Gaj Kornelij Ver, Gajev sin, doma iz mesta Dertona (današnja Tortona v severni Italiji), iz okrožja Pomptina. Po končani vojaški službi, nazadnje v legiji II. Adiutrix (Pomožni), je postal njen veteran. Bil je tudi odlikovan, kar potrjuje v spodnjem profiliranem polju med dvema vencema visok kantaros z bršljanom. Kot beneficiarius consularis je bil poslan v C(oloniam) U(lpian) T(raianam) P(oetovionensem), kjer je prejel dvojno običajno odmero zemlje, kar bi lahko povezali z ustanovitvijo naselbine po cesarju Trajanu. (Abramić, 1925, 141–142, št. 150; Hoffiller, Saria, 1938, 168, št. 373). Nagrobnik mu je postavil dedič Gaj Bilenij Vital: C(AIVS) · CORNELIVS · C(AI) · F(ILIVS) / POM(PTINA) · DERT(ONA) · VERVS · / VET(ERANVS) · LEG(IONIS) · II · ADI(UTRICIS) / DEDVCT(VS) · C(OLONIAM) · U(LPIAM) · T(RAIANAM) · P(OETOVIONENSEM) · / MISSION(E) · AGR(ARIA) · II / MILIT(AVIT) · B(ENEFICIARIVS) · CO(N)S(ULARIS) / ANNOR(VM) · L · H(IC) · S(ITVS) · E(ST) · / TEST(AMENTO) · FIER(I) · IVS(SIT) / HERES / C(AIVS) · BILLIENIVS · VITALIS / F(ACIVNDVM) · C(URAVIT)

3 Material: marmor; velikost: viš. 282 cm, sir. 95 cm, deb. 24 cm; najdišče: Ptuj, Povodnov muzej, 1848; inv. št. PMPORL 773; datacija: prva polovica 1. stoletja.

Slika 5: Nagrobna stela, posvećena Gaju Korneliju Veru (PMPO RL 773).

Nagrobniki

Nagrobna stela⁴

Slika 6: Nagrobna stela, postavljena Gaju Juliju Magnusu, mestnemu svetniku (PMPO RL 774).

Poškodovan zgornji del nagrobnika ima v zaklinkih upodobljena hipokampa, v trikotnem profiliranem timpanonu pa Gorgono med kačami in pticama (goloba). Nad napisnim poljem, ob katerem sta stebrička, je friz z vitica-

⁴ Material: marmor; velikost: viš. 106 cm, šir. 76 cm, deb. 17 cm; najdišče: Ptuj, Povodnov muzej, 1843; inv. št. PMPORL 774.

mi. Napis je poškodovan: C(AIO) · IULIO · MAGN[O] / DEC(URIONI) · C(OLONIAE) · U(LP)IAE) · T(RAIANA)E) · P(OETOVIONENSIS) · AN(NORUM) · [. . / ET. ULP(IAE) · MATERN[AE / AN(NORUM) · L / IULIA · MAGNA. . . Gaj Julij Magnus je bil petovionski občinski svetnik. Njemu in njegovi ženi Ulpiji Materni je postavila nagrobnik njuna hči Julija Magna. (Abramić, 1925, 142, št. 151; Hoffiller, Saria, 1938, 175, št. 388).

Nagrobna stela – Orfejev spomenik⁵

Eden najpomembnejših ptujskih spomenikov je velika ptujska Orfejeva stela, zunanji znak mesta Ptuja, srednjeveški »pranger« in dokument moči ter bogastva antične Petovione.⁶ To je zelo impresivna in reprezentativna nagrobna stela, ki ne zaostaja za šempetrskimi nagrobnimi kapelami (Abramić, 1925, 136–139, št. 147; Hoffiller, Saria, 1938, 175–177, št. 389). Zdi se, da je stela trajno ostala na svojem prvotnem mestu na nekem grobu oziroma v neki skupini družinskih grobov ob cesti, ki je vodila iz mestnega jedra na desnem bregu Drave preko mosta sem na levi breg proti severu in vzhodu, ko se je kmalu za tem razcepila na dve cesti, proti Savariji na sever in proti Mursi na vzhod (Kastelic, 1998, 482–487). Do danes se je ohranilo pod le nekaj slabo vidnih vrstic napisa: M(ARCO) · VALERIO · C(AI) · F(ILIO) · / PAP(IRIA) · VERO · DEC(URIONI) / C(OLONIAE) · U(LP)IAE) · T(RAIANA)E) · P(OETOVIONENSIS) · II · VIR(O) · I(URE) · D(ICUNDO) · – Marku Valeriju, Gajevemu sinu, / iz Papirijske četrti, Veru, dekurionu / kolonije Ulpijske Trajanove Pojtovionske, duumviru s sodno pravico (Alföldy, 1965, 99–101, z risbo rekonstruiranega napisa).⁷ Družina Valerijev je bila v Petovioni znana že iz drugih pomembnih napisov kot ugledna družina mestnih funkcionarjev v vlogi mogočnih ptujskih gospodov, ki so mogli postavljati take spomenike in ki so živeli tudi v takem socialnem in kulturnem svetu, da jih je Orfejev mit mogel pritegniti.

Na ptujski steli je spodnji relief danes uničen. Polje reliefa je bilo razdeljeno v glavno srednjo ploskev in v dve stranski ožji okrasni vertikalni ploskvi, v katerih sta bili po ena gola moška figura, verjetno genija. V srednjem polju je bila na desni strani prikazana sedeča dvojica, Pluto in Proserpina, za njima Hermes s koničasto kapo in kerykejonom, palico s trakovi, v desnici. Pred sedečo dvojico stoji Orfej z liro. Na levi so tri osebe, relief figure ob Orfeju je uničen, srednja oseba je vsekakor Evridika, za njo pa je še morda Heraklej.

Nad napisnim poljem, ki se na vrhu zaključuje z voluto, je ozek friz s prizori živali, na levi gazela, v sredini bik in medved, na desni onager-divji osel, ki ga zasleduje lev.

5 Material: marmor; velikost: viš. 494 cm, šir. 182 cm, deb. 39 cm; najdišče: Ptuj, center, Slovenski trg; inv. št. PMPORL 769; datacija: sredina 2. stoletja.

6 V 19. stoletju je bilo še mogoče razpoznavati neke figure v reliefu pod napisom (Vomer Gojkovič, Kolar, 1993, 23).

7 Prevod je povzet po J. Kastelic, 1998, 484.

Slika 7: Orfejev spomenik, nagrobna stela, posvečena Marku Valeriju Veru (PMPO RL 769).

V glavnem polju, obdanem z dvema stebroma z luskasto površino in okrašeno z nekakšnimi stiliziranimi listi, sedi na sredini na desno obrnjen Orfej.

Slika 8: Stranica Orfejevega spomenika s prizori plešoćih moških in žensk v zaključenih poljih.

Oblečen je v orientalsko nošo, na glavi ima trako-frigijsko kapo in igra na liro. Prizor je postavljen v nišo, ki ponazarja votlino. Orfeja pozorno poslušajo živali: slon, jelen, bik, lev, panter, kamela, merjasec, krokodil. Na robu skalne

Slika 9: Nagrobna stela Juliji Kupiti, najdena na Panorami leta 1983 (PMPO RL 1033).

votline se na levi plazi kača, prikazana je gos v letu in še neka manjša ptica, na desni opica in dve ptici. Živali so se zbrale in poslušajo velikega pevca (slika 8).⁸

Nad tem prizorom sledi ozek friz z različnimi pticami, zato bi lahko ta friz prišteli pravzaprav še k glavnemu Orfejevemu prizoru. Nad frizom je oblikovan timpanon s temo Selene in Endymiona. V obeh trikotnikih ob timpanonu sta dva krilata Erosa z dvignjeno baklo. Nad tem prizorom je levje ovršje z dvema navzven obrnjenima levoma z živalskima glavama v šapah. Na sredini med njima je namočena še bradata moška glava s plitvo okroglo cisto na temenu, verjetno Sarapis, božanstvo iz Orienta.

Okrašeni sta tudi obe stranski ploskvi: v podolgovatih pravokotnih, zgoraj trikotno ali polkrožno zaključenih poljih so izmenično upodobljeni plešoči satiri in nimfe; med njimi je nekaj upodobitev živali v manjših kvadratnih okvirih.

Nagrobna stela⁹

V reliefni niši so upodobljeni na levi žena, v sredini hči in na desni strani mož, ki drži v levi roki zavitek (volumen). Mati z obema rokama drži hči za ramena, mož pa s prosto desnico objema ženo čez ramo. Spomenik je dal postaviti Aplej Lup, vojak XVIII. Dvojne svoji ženi Juliji

8 Del marmornega nagrobnika s prizorom Orfeja, ki na liro igra živalim, je vzidan v južno steno cerkve sv. Martina v Šmartnu na Pohorju (Hoffiller, Saria, 1938, 43–44, št. 101; Pahič, 1977, 274; Pahič, 1984, 257, sl. 63).

9 Material: marmor; velikost: viš. 153 cm, šir. 60 cm, deb. 27 cm; najdišče: Ptuj, Panorama, 1983; inv. št. PMPO RL 1033; datacija: 3. stoletje.

Kupiti: MEMORIAE / JULIAE · CUPITAE / OBSEQUENTISSI / MA-
ET · RARISSIM(A)E / PROPTER · PIETATEM / CONIUGI · QUAE /
VIXIT · ANN(IS) · XX · MENS(IBUS) / VIII · D(IEBUS) · XIII · APLU(E-
IUS) · / LUPUS · MIL(ES) · LEG(IONIS) · XIII / GEM(INAE) · ET · JU-
LIA · FECLA / FILIA · SUPERTIS / ET · TIBERI(A) · DOMITIANA /
MATER · ET · S(IBI) · VIVI · F(ACIENDUM) · C(URAVERT) (Tušek,
1986, 350–352).

Sarkofagi

Pokrov sarkofaga¹⁰

Slika 10: Akroterij z reliefno upodobitvijo ženskega doprsnega portreta in z delom strehe pokrova sarkofaga (PMPO RL 1018).

Levi sprednji akroterij z delom strehe pokrova sarkofaga ima ob akroteriju prikazane strešne opeke (imbrex in tegula) v dveh vrstah, ki so pokrivalo celotno (verjetno samo sprednjo) površino dvokapne strehe. V akroteriju je ohranjena reliefna upodobitev, ženski doprsni portret. Pokojnica je oblečena v tuniko in ogrnjena v bogato naguban plašč – palla. Ovalni, spodaj rahlo ožji

¹⁰ Material: marmor; viš. 46 cm, šir. 62 cm, deb. 53 cm; najdišče: Ptuj; inv. št. PMPO RL 1018; datacija: sredina 3. stoletja.

obraz je deloma poškodovan, frizura pa kaže značilnosti ženskih frizur sredine 3. stoletja. Na sprednji strani pokrova je ohranjen del dvovrstnega napisa: Božanskim Manom. Publij Elij Vitalis... njun sin in.... (Tušek, 1986, 345, t. 3: 2; Djurić, 2004, 174, kat. št. 7) D(IS) · [M(ANIBUS)] · P(UBLIUS) · VITALIS · QV [-] / FILIUS · EOR(UM) · ET [-].

Vogala pepelnice¹¹

Slika 11: Akroterija strehastega pokrova sarkofaga z upodobitvijo letnih časov (PMPO RL 1016).

Ohranjena sta dva kosa z reliefi, okrašenega strehastega pokrova sarkofaga z akroteriji. Nekoč so predstavljali vogali pokrova s svojimi podobami štiri letne čase. V peterokotni niši stranske ploskve je rastlinski ornament, v vogalu polkrožno oblikovanega akroterija pa doprsna podoba kodrastega mladeniča, genija poletja, ob katerem je v višini njegove desne rame posoda na nogi s štirimi žitnimi klasi. Tudi peterokotna niša stranske ploskve drugega kosa je okrašena s v snop povezanim razvejanim rastlinskim ornamentom (podobnim bakli?), nad katerim je upodobljen še del peruti. V vogalu akroterija je doprsje kodrastega mladeniča, genija jeseni. V posodi na nogi ob njegovi levi rami so sadeži (Tušek, 1993b, 204–207).

Sarkofag¹²

Ohranjen je spodnji del sarkofaga. Sprednja stran je razdeljena na tri dele, ohranjen je spodnji del napisnega polja z napisom in del desnega profiliranega polja s spodnjim delom podobe genija smrti s prekrižanimi nogami in navzdol obrnjeno plamenico. Od ohranjenega napisa je razvidno, da sta dala izdelati sarkofag za svoje starše brata Elij Marin in Publij Elij Markijan, člana mestnega

11 Material: beli marmor; velikost: viš. 42 cm, šir. 55 cm, deb. 41 cm in viš. 43 cm, šir. 68 cm, deb. 47 cm; najdišče: Ptuj, Prešernova ulica, 1992; inv. št. PMPO RL 1016; datacija: 2. stoletje.

12 Material: marmor; velikost: dolž. 180 cm, šir. 130 cm, viš. 30–40 cm; najdišče: Vičava, 1974; inv. št. PMPO RL 967; datacija: druga polovica 2., začetek 3. stoletja.

petovionskega sveta (Jevremov, 1988, 115, št. 132): [- / AELIUS · MARI(NUS) · DEC(URIO) · COL(ONIAE) · POETOV(IONENSIVM)] / EQ(UO) · PUBL(ICO) · PRAEF(ECTUS) · COH(ORTIS) · II · HISPANORUM · ET / P(UBLIUS) · AELIUS · MARCIANUS · DEC(URIO) · COL(ONIAE) · EIUSDEM / EQ(UO) · PUBL(ICO) · PRAEF(ECTUS) · COH(ORTIS) · I · GERMANORUM / PARENTIBUS · PIEN(T)ISSIMIS / [-

Slika 12: Spodnji del sarkofaga, ki sta ga za svoje starše dala postaviti brata Elij Marin in Publij Elij Markijan, člana mestnega petovionskega sveta (PMPO RL 967).

Del sarkofaga¹³

Slika 13: Sarkofag s Hajdine s podobo družinskega obeda v vinogradu (PMPO RL 447).

Zelo znan je prizor z velikega sarkofaga s Hajdine s podobo družinskega obeda v vinogradu. Starši sedijo na počivalniku z visokim naslonjalom, pred mizo s hlebčki kruha na polkrožnem pladnju. Med starši se igra gola otroka, eden od njiju obeša materi venec okoli vratu, drugi sega po očetovih odlikovanjih. Večji otroci v vsakdanji obleki pristopajo k mizi, da bi se udeležili obeda. Strežnici prinašata kozarce in skodele z leve strani. Okoli prizora in zgoraj so

¹³ Material: marmor; velikost: dolž. 232 cm, viš. 62 cm, deb. 11 cm; najdišče: Zgornja Hajdina, zakristija cerkve sv. Martina; inv. št. PMPO RL 447; datacija: 2. ali 3. stoletje.

vitice trte z listi in grozdi, ki ponazarjajo intimni rodbinski prizor vinogradu. Take uprizoritve so v 3. stoletju predstavljale čuvanje spomina na umrle, oziroma vzdrževanje stikov z njimi in preostalo rodbino ter upanje na srečno snidenje v onostranstvu (Abramić, 1925, 171; Jevremov, 1988, 63, št. 35; Vidrih Perko, Vomer Gojkovič, 2005, 326–327).

Vogal sarkofaga¹⁴

Slika 14: Vogal sarkofaga z reliefnima upodobitvama na sprednji in stranski ploskvi (PMPO RL 883).

Desni sprednji vogal skrinje sarkofaga z reliefno okrašenim stranskim poljem tridelne sprednje stranice in levim delom reliefno okrašene stranske ploskve. V profiliranem sprednjem polju, ki je bilo zgoraj zaključeno z voluto, je relief, ki prikazuje portret pokojnika. Moška figura v kontrapostu, s težiščem

¹⁴ Material: marmor (Pohorje); velikost: viš. 63 cm, šir. 47 cm, deb. 31 cm; najdišče: Ptuj, cerkev sv. Jurija; inv. št. PMPO RL 883; datacija: 2. do sredine 3. stoletja.

na levi nogi in z desno nogo iztegnjeno vstran in naprej, stoji na posebej izdelani talni površini. Zgornja polovica glave je odbita. Moški je oblečen v tuniko z rokavi, ki mu sega do nadkolena, in s pasom nizko na bokih. Dolgi jeziček pasa je zataknjen pod pas. Prek tunike ima oblečen sagum, težki vojaški plašč, obrobjen z resami, ki mu zadaj sega do kolen. Plašč, spet z okroglo sponko na desni rami, ima vržen prek leve roke. V desnici drži vitis, palico stotnika, centuriona rimske vojske. Na stranski ploskvi je v preprostem poglobljenem polju ohranjen del gole krilate deške figure. Figura nedvomno prikazuje erota v kompoziciji z drugim, v levo nagnjenim erotom. Oba nosita med seboj nek predmet (školjka, medaljon ali kaj podobnega) (Šubic, 1970, 164; Jevremov, 1988, 124, št. 149; Djurić, 2004, 172, kat. št. 5).

Vogal pepelnice ali sarkofaga¹⁵

Slika 15: Vogal pepelnice ali sarkofaga s podobo genija pomladi (PMPO RL 463).

Izjemno visoko kakovost petovionskega kiparstva dokazuje podoba genija pomladi, upodobljena na stranskem polju marmornega sarkofaga s Ptuja. Nje-

15 Material: marmor (Pohorje); velikost: viš. 53 cm, dolž. 44 cm, deb. 36 cm; inv. št. PMPO RL 463; datacija: pozno 2. do zgodnje 3. stoletje.

govi vzori temeljijo v novoatiškem klasicizmu, ki je določil skoraj vso proizvodnjo noriških in nekaterih gornjepanonskih kiparskih delavnic (Djurić, 2004, 164). Ohranjen je del reliefa levega sprednjega vogala sarkofaga z reliefno okrašenim desnim delom leve stranske ploskve. V profiliranem sprednjem polju, ki je zgoraj zaključen z voluto, je prikazana gola krilata deška figura z debelušastim telesom. Glavo ima obrnjeno v desno, lasje so s trakom povezani v kito. Poševno v rokah drži girlando z rahlo uvitima koničastima koncema. Izza hrbta se spušča pod rokami plašč. Na stranski ploskvi je v profiliranem polju, ki se zgoraj zaključuje z voluto, ohranjen del desne v tuniko z rokavi oblečene figure s čopom in z metuljastimi krili, ki predstavlja Psihe (Jevremov, 1988, 124, št. 150; Djurić, 2004, 173, kat. št. 6).

Pepelnice

Pokrov pepelnice¹⁶

Slika 16: Pokrov pepelnice z upodobljenimi doprskimi družinskimi portreti moža, žene in hčerke (PMPO RL 123).

Ohranjena je sprednja tretjina strehastega pokrova tipične petovionske pepelnice (ossuarium) z velikimi vogalnimi akroteriji in ravnim slemenom. V trikotno oblikovanem polju čela so prikazani doprski družinski portreti moža na desni, žene na levi in hčerke v sredini. Obrazi vseh treh oseb so močno poškodovani in delno odbiti. Moški ima kratko frizuro, oblečen je v tuniko in ogrnjen v plašč (sagum), spet na desni rami s z okroglo sponko. V levi roki drži na prsih svitek. Starejša ženska figura na levi ima značilno frizuro sredine 3. stoletja, oblečena je v tuniko in ogrnjena s plaščem (palla). V desni roki drži na prsih verjetno golobico. Tesno okoli vratu nosi biserno ogrlico. Mlajša ženska figura v sredini ima frizuro močno poškodovano in nedoločljivo. Oblečena je v tuniko, ogrnjena v plašč (palla), v desnici pa drži na prsih verjetno granatno jabolko. Portreti so upodobljeni pred zaveso (parapetasma), ki je na štirih mes-

¹⁶ Material: marmor (Pohorje); velikost: viš. 53 cm, dolž. 44 cm, deb. 36 cm; inv. št. PMPO RL 463 datacija: pozno 2. do zgodnje 3. stoletje.

tih pritrjena z okroglimi rozetami (druga z leve odbita). V ozadju je prikazana školjka (pecten jacobaeus), okrašena na robu s štirimi majhnimi odebelitvami, podobnimi okroglim rozetam. V obeh vogalnih akroterijih sta prikazani goli moški figuri z enako, srednje dolgo kodrasto frizuro s čopom na temenu. Ob levi figuri je prikazan šop cvetic, atribut personifikacije pomladi. Desna figura drži v dvignjeni desni roki snop klasja, povezan s širokim trakom, atribut personifikacije poletja (Jevremov, 1988, 67, št. 42; Djurić, 2004, 171, kat. št. 4)

Pepelnica¹⁷

Slika 17: Pepelnica Fanija Florentina in njegove družine (PMPO RL 104).

Sprednja stran je razdeljena na tri dele. V levem stranskem polju, ki se zaključuje z voluto, je relief žene Ulpije Severine v dolgi obleki s plaščem, spetim z velikimi sponkami na ramenu. V k sebi upognjeni desni roki je verjetno držala cvetico, s spuščeno levo pa vleče k sebi plašč. V desni ploskvi je upodobljen mož Fanij Florentinijan v vojaški uniformi, v kratki prepasani tuniki in z vojaškim ogrinjalom (paludamentum). V levi roki drži meč, z desno pa prijema držaj meča. V srednjem, profiliranem polju je napis: FANN(IUS) · FLORENTINUS / MIL(ES) · LEG(IONIS) · XIII · G(EMINAE) · ET · ULP(IA) / SEVERINA · CONI(UX) · V(IVI) · F(ECERUNT) · S(IBI) / ET · FANNIS · FLORENTINE · ANN(ORUM) / XVI · ET · SUPERE · ANN(ORUM) ·

17 Material: marmor; velikost: dolž. 173 cm, šir. 93 cm, viš. 70 cm; najdišče: Velika Nedelja, grad, 1894; inv. št. PMPO RL 104; datacija: 2. stoletje.

III · ET · FLORIANO · ANN(ORUM) · II · ET · FLORO / ANN(I) · I · FILIS Sarkofag sta dala izdelati vojak legije XIV. Dvojne Fanij Florentin in žena Ulpija Severina zase in za svoje štiri umrle otroke; hčerki Florentino in Supero ter sinova Florjana in Flora, za katere je omenjena starost. Obe stranski ploskvi se zaključujeta z dvojno voluto. V reliefu leve stranice na levi je upodobljena ženska v preпасani obleki (hiton) z zrcalom v dvignjeni levici in z daritveno rutico prek povešene desnice. V sredini ploskve je miza na treh nogah s petimi hlebčki kruha. Na desni strani mize je upodobljen moški v dolgi tuniki s kozarcem v desni roki in morda opleteno steklenico v levi roki. Na levi strani mize stoji na tleh svetilka z ročajem, na desni pa vrč (urceus). V reliefu desne stranice je cvetna kita (taenia), pod katero so upodobljeni mrtvi otroci, hčerki v dolgih in sina v kratkih oblekah (Abramić, 1925, 54–56, št. 42; Hoffiller, Saria, 1938, 197, št. 446; Jevremov, 1988, 86–87, št. 75; Kastelic, 1998, 431–432).

Pepelnica¹⁸

Slika 18: Nedokončana pepelnica z napisom (PMPO RL 36).

Sprednja stran je razdeljena na tri dele. Stranska polja sta nevesče obdelana oziroma nedokončana. Med njima je napisno polje z enostavnim okvirom, v katerem je ohranjen del napisa: C(ONIUGI) · K(ARISSIMO) · MIL(ITI) · L(EGIONIS) · XIII / G(EMINAE) · Q(UI) · V(IXIT) · ANN(OS) · LXV · ET / MUNAT(IO) · VALENTINO / F(ILIO) · C(ARISSIMO) · Q(UI) ·

¹⁸ Material: marmor; velikost: viš. 40 cm, dolž. 80 cm, šir. 52 cm; najdišče: Ptuj, ob cerkvi sv. Ožbolta, 1905; inv. št. PMPO RL 36; datacija: 1. stoletje.

V(IXIT) · ANN(OS) · XVIII Najdražjemu soprogu, vojaku legije XIV. Dvojne, ki je živel 65 let, in najdražjemu sinu Munatiju Valentinu, ki je živel 18 let (Hoffiller, Saria, 1938, 171, št. 378; Jevremov, 1988, 125–126, št. 152).

Pepelnica¹⁹

Sprednja stran ima tri dele. Stranska polja se zaključujeta z voluto. V levem polju je relief žene v tuniki in z ogrinjalom, desno roko ima upognjeno, v levi, iztegnjeni, pa drži nek predmet. V desnem polju je mož v tuniki in s plaščem; v levi ima rokopisni svitek, desnico pa drži v gesti zaprisege. V sredinskem napisnem polju je napis: CANTORIA · CALANDINA / V(IVA) · F(ECIT) · SIBI · ET · AUR(ELIO) · VERIN / O · CO(N)IUGI · QUI · VIX(IT) / AN(NOS) · IVXXC · (E)T · AUREL / IE · VERECUNDE Kartorija Kalandina je živa postavila (pepelnico) zase in za moža Avrelija Verina, ki je živel 84 ali 86 let, ter za najdražji hčerki Avrelijo Vero in Avrelijo Verecundo (Hoffiller, Saria, 1938, 178, št. 394; Jevremov, 1988, 88, št. 77).

Pepelnica²⁰

Slika 19: Nedokončana pepelnica z reliefno podobo dveh genijev v stranskih poljih sprednje ploskve (PMPO RL 448).

Nedokončana poškodovana pepelnica ima sprednjo ploskev razdeljeno na tri dele. Stranska polja se zaključujeta z voluto. Reliefa v stranskih poljih prikazujeta drug proti drugemu stoječa gola krilata Genija, ki imata eno roko dvignjeno čez prsi in položeno na nasprotno ramo, z drugo pa se opira na navzdol obrnjeno plemenico. Med njima v sredini je profilirano prazno napisno polje (Jevremov, 1988, 90–91, št. 83).

19 Material: marmor; velikost: viš. 44 cm, šir. 54 cm, deb. 77 cm; najdišče: Ptuj, Prešernova, 1850; inv. št. PMPO RL 37.

20 Material: marmor; velikost: viš. 70 cm, šir. 76 cm, deb. 137 cm; najdišče: Vičava, 1946; inv. št. PMPO RL 448.

Edikule

Petoviona se ponaša tudi z edikulami, postavljenimi na podstavke iz dravskih rečnih oblic. Te niso tako razkošne kot šempetrske, morda pa se še skrivajo v zidovih srednjeveškega Ptuja, ko so uporabili marmorna obeležja za gradbeni material.

Vrh edikule²¹

Slika 20: Zgornji del edikule z reliefno upodobitvijo dveh delfinov (PMPO RL 970).

V trikotno oblikovanem vrhnjem delu edikule je relief dveh delfinov; manjši je usmerjen v kot trikotnika, večji delfin je upodobljen za njim (Jevremov, 1988, 107).

Reliefna plošča edikule²²

Plošča je bila skupaj s trikotnim zgornjim delom s podobo delfinov verjetno del edikule, kar nakazujeta dve kvadratni vdolbini na vrhnjem delu. Relief Herakleja in Alkeste²³ se zgoraj zaključuje z voluto. Heraklej je gol, mišice telesa so izrazite, z upognjeno desno nogo je nakazano njegovo gibanje. Prek desnega ramena in roke, v kateri drži kij, vržena levja koža mu sega še za desno nogo. Glavo s kodrastimi lasmi in brado ter mandljasto oblikovanimi očmi ima obrnjeno proti Alkesti, ki jo z levo roko drži zapestje desne roke. Alkesta je

21 Material: marmor; velikost: viš. 53 cm, šir. 97 cm, deb. 18 cm; najdišče: Ptuj, Rabelčja vas, 1976; inv. št. PMPO RL 970; datacija: 2. stoletje.

22 Material: marmor; velikost: viš. 88 cm, šir. 87 cm, deb. 17–8 cm; najdišče: Ptuj, Rabelčja vas, 1976; inv. št. PMPO RL 969; datacija: 2. stoletje.

23 Edikuli s prizorom Herakleja in Alkeste je tematsko najbližja Vindonijeva grobnica iz Šempetra v Savinjski dolini s podobnim prizorom (Klemenc, 1961, 31–32, sl. 4, 8; Kastelic, 1998, 491–492, 498–499).

z glavo obrnjena proti njemu. Obraz z mandljasto oblikovanimi očmi obkrožajo lasje, ki so zadaj speti v čop. Ostali del reliefa je poškodovan (Jevremov, 1988, 108–109).

Slika 21: Reliefna plošča edikule z upodobitvijo Herakleja in Alkeste (PMPO RL 969).

Reliefna plošča edikule²⁴

Plošča ima kvadratne vdolbine na vrhnjem delu. Leva stran plošče je poškodovana. Uokvirjen relief, ki je zgoraj zaključen z dvojno voluto, na desni strani prikazuje legionarja, ob katerem je vojaška oprema: okrogel in polkrožen oklep, podolgovat in podolgovat šestkoten ščit, dve čeladi, tulec s puščico in sulico kopja, meč ter nanožnice (Jevremov, 1988, 92).

²⁴ Material: marmor; velikost: viš. 86 cm, šir. 147 cm, deb. 35 cm; najdišče: Ptuj, grad; inv. št. PMPO RL 494.

Slika 22: Reliefna plošča edikule z upodobitvijo legionarja z orožjem (PMPO RL 494).

Zaradi svoje lege na križišču pomembnih vodnih in cestnih poti, ob glavni prometnici, jantarni cesti, je postala Petoviona kmalu po prihodu Rimljanov eno največjih središč v Panoniji. V mestu na območju današnjega Ptuja in Hajdine so bili mnogi pomembni uradi: najpomembnejša med njimi sta bila center Ilirske carine za območje med Recijo (današnja Švica) in Črnim morjem ter center Arhiva za provinco Panonijo. Ko so se naselili v mesto številni uradniki, trgovci, vojaki in drugi, so s seboj prinesli tudi svojo kulturo, verstva in običaje, kar je močno vplivalo tudi na življenje v Petovioni. Ta vpliv pa je viden tudi pri načinu pokopavanja. Pojavijo se obzidane grobne parcele po vzoru italjskih, pa tudi nagrobna obeležja petovionskih veljakov, med katerimi je eden najpomembnejših nagrobnik, posvečen Marku Valeriju Veru, iz sredine 2. stoletja, ki še stoji v središču današnjega Ptuja. Ob enostavnem pokopu pokojnika ali njegovega pepela so ti položeni v sarkofag ali v pepelnico, ki so jih izdelali petovionski klesarski mojstri iz bližnjega pohorskega ali oddaljenega gumernskega marmorja.²⁵ Bogastvo petovionskih veljakov je prav gotovo izraženo tudi v kvalitetno izdelanih reliefih petovionskih edikul, ki so jih izdelali po italjskem in šempetrskem vzoru. Premnoge ostaline iz dravskih oblic izdelanih podstavkov pa priča, da je mnogo bogatih nagrobnih obeležij končalo že v rimskem času v apnenicah ali pozneje kot gradbeni material v zidovih srednjeveškega Ptuja.

25 Po najdišču Gummern v Avstriji.

Summary

The consequence of a favourable position at the crossing of important water and road ways, by the arterial road, named Amber-road, Poetovio became soon after the Roman arrival one of the biggest centres in Pannonia. In the town on the territory of today's Ptuj and Hajdina were many important administrative seats: among them the most important were centre of Illyrian customs (*Portorium publici Ilyrici*) for regions between Retia and Black Sea and centre of Archive for province Pannonia. In the town settled merchants, craftsmen and others; they brought different culture, religion and custom, what had influence on the way of life in Poetovio. This influence is visible on the funeral symbols of Poetovio notabilities, too. One of the most important is the monument, dedicated to Marcus Valerius Verus from the middle of 2nd century; it stays till now in the centre of today's Ptuj. Deceased or his ashes were sometimes buried in sarcophagus or in ossuaria, made by Poetovios stonemasons out of marble brought from nearby Pohorje or remote Gurnern. Wealth of Poetovios elite was certainly shown in quality reliefs of aedicules made after Italic and Šempeter models. Nowadays numerous pebble foundations indicate that many prestige gravestones were burned in lime-kilns already in Roman times or later used as building material in walls of medieval Ptuj.

Literatura

- Abramić, M. (1925):* Poetovio: Vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta. Ptuj, Muzejsko društvo Ptuj.
- Alföldy, G. (1965):* Epigraphica. Situla, 8. Ljubljana, 93–112.
- Curk, I. (1990):* Prostorska ureditev grobišč rimskega Ptuja. Arheološki vestnik, 41. Ljubljana, 557–576.
- Djurić, B. (2004):* V Saksanovem svetu: Rimsko pridobivanje belega marmorja s Pohorja. V: Rimljani, steklo – glina – kamen, Katalog razstave. Celje – Ptuj – Maribor, Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Ptuj, Pokrajinski muzej Maribor, 147–166.
- Hoffiller, V., Saria, B. (1938):* Antike Inschriften aus Jugoslavien, 1, Noricum und Pannonia Superior. Zagreb.
- Horvat, J., Lovenjak, M., Dolenc Vičič, A., Lubšina-Tušek, M., Tomanič-Jevremov, M., Šubic, Z. (2003):* Poetovio, Development and Topography. V: Djurić, B. in Lazar, I. (ur.): The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Situla, 41. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 153–189.
- Istenič, J. (1999, 2000):* Poetovio, zahodna grobišča I–II, Katalogi in monografije. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 32–33.
- Jevremov, B. (1985):* Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980. Ptujski zbornik 5. Ptuj, 419–430.
- Jevremov, B. (1988):* Vodnik po lapidariju. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj.
- Kastelic, J (1998):* Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini. Ljubljana, Slovenska matica.

- Klemenc, J. (1961):* Rimske izkopanine v Šempetru. Spomeniški vodniki, zv. 1. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Kolšek, V. (1977):* Vzhodna šempetrska nekropola. Katalogi in monografije 14. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Kujundžič, Z. (1982):* Poetovijske nekropole. Katalogi in monografije 20. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Pabič, S. (1977):* Šmartno na Pohorju, Poročila – Arheološki spomeniki. Varstvo spomenikov, 21. Ljubljana, 273–274.
- Pabič, S. (1984):* Šmartno na Pohorju, Poročila – Arheološki spomeniki. Varstvo spomenikov, 26. Ljubljana, 257–259.
- Petru, S. (1972):* Severne emonske nekropole. Katalogi in monografije 7. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Strmčnik-Gulič, M. (1981):* Antično grobišče v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Arheološki vestnik, 32. Ljubljana, 348–389.
- Šubic, Z. (1970):* Ptuj, Konservatorska poročila. Varstvo spomenikov, 13–14. Ljubljana, 164–165.
- Šubic, Z. (1974):* Sp. in Zg. Hajdina, Zg. Hajdina, Konservatorska poročila. Varstvo spomenikov, 17–19/1. Ljubljana, 153, 162–163.
- Tušek, I. (1984):* Ptuj – Panorama, Poročila – Arheološki spomeniki. Varstvo spomenikov, 26. Ljubljana, 241–247.
- Tušek, I. (1985):* Zlati nakitni predmeti v rimskih grobovih na Ptuj. Ptujski zbornik 5. Ptuj, Skupščina občine Ptuj, 405–418.
- Tušek, I. (1986):* Novi rimski reliefni kamni in napisi iz Ptuja. Arheološki vestnik, 37. Ljubljana, 343–370.
- Tušek, I. (1993a):* Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti na Ptuj. Ptujski arheološki zbornik, Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj, 385–448.
- Tušek, I. (1993b):* Novi oltarni in reliefni kamni iz Petovione. Arheološki vestnik, 48. Ljubljana, 203–208.
- Tušek, I. (1997):* Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi – zahod na Ptuj. Arheološki vestnik, 48. Ljubljana, 289–300.
- Tušek, I. (2004):* Rimska grobišča v Petovioni, Rimljani, steklo – glina – kamen. V: Katalog razstave, Celje – Ptuj – Maribor. Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Ptuj, Pokrajinski muzej Maribor, 116–122.
- Vidrih Perko, V., Vomer Gojkovič, M. (2005):* Pijenje vina i kult boga Libera i nalazi iz Poetovije / Wine and Cult of the God Liber in Poetovio. *Histria Antiqua*, 13. Pula, 323–332.
- Vomer Gojkovič, M., Kolar, N. (1993):* *Archaeologia Poetovionensis: Stara in nova arheološka spoznanja.* Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj.
- Vomer Gojkovič, M. (1996):* Grobišče pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj. Ptujski zbornik 6. Ptuj, Zgodovinsko društvo Ptuj, 229–312.

Vomer Gojkovič, M. (1997): Poznorimski grobovi z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuju. Arheološki vestnik, 48. Ljubljana, 301–324.

Vomer Gojkovič, M. (1998): Einige neue Ausgrabungen aus Poetovione, Novae and the Romans on Rhine, Danube, Black Sea and Beyond Frontiers of the Empire. V: Acta of the International Conference Wikno. Warsaw, 109–122.

Žižek, I. (1996): Zahodna ptujska nekropola – Veronekova njiva (predstavitve). Ptujski zbornik 6. Ptuj, Zgodovinsko društvo Ptuj, 313–348.